

מן המותר בפיו

[א]

במלאכת המשכן

וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב וכסף ונחשת. ותכלת וארגמן ותולעת שני ושש ועזים.

האם משי הוכשר לעבודת המשכן

כתב רבינו בחיי שלא היה משי בנדבת המשכן, משום שהוא יוצא מגוף שרץ התולעת ולא הוכשר למלאכת שמים אלא דבר טהור, וכמו ששינו לגבי תחש במסכת שבת (כח, ב) שתחש שהיה בימי משה ודאי טהור היה, משום שלא הוכשרו למלאכת שמים אלא עור בהמה טהורה בלבד.

והתולעת שני שמצינו בפסוק, פירש רבינו בחיי שאינו יוצא מגוף התולעת אלא מתוך גרגרים שהתולעת בתוכם. וכן מבואר ברמב"ם (פרה אדומה ג, ב) וז"ל: והתולעת היא הגרגרים האדומים ביותר הדומים לגרעיני החרובים והן כמו האוג, ותולעת כמו יתוש יש בכל גרגיר מהן.

ונמצא שתולעת שני אינו אלא הצבע, והאריג עצמו מבואר ברמב"ם בהלכות כלי המקדש (ח, יג) שתולעת שני הוא צמר הצבוע בתולעת, וכן פירש הרשב"ם בפרשתינו (כה, ד) שתולעת שני היינו צמר הצבוע אדום.

אכן באבן עזרא פירש (שם) שתולעת שני הוא משי. וכן עיין בפרדס יוסף בשם האברבנאל שתכלת וארגמן וכו' כולם משי. [אכן מה שכתב שאף תכלת הוא משי פלא הוא, דסוגיא ערוכה היא ביבמות (ד, ב) דתכלת עמרא (צמר) הוא. ועוד דלדבריו ליכא כלאים בבגדי כהונה, ודלא כמפורש בערכין (ג, ב), וברש"י שם (ד"ה כיון) שתכלת הוי צמר ושש הוי פשתן. וכן מבואר ברמב"ם (כלי המקדש שם) שתכלת ארגמן ותולעת שני כולם צמר צבוע הם. וכבר תמה בזה השדי חמד (חנוכה אות יד) על האברבנאל].

ולדברי האבן עזרא והאברבנאל שמצינו משי במלאכת המשכן, צריך לפרש בסוגיא דשבת (שם) שלא אמרינן כן אלא בתפילין, וכמסקנת הגמרא דמיירי ברצועות התפילין, וכן מבואר שם ברשב"א בשם רב האי גאון שלמסקנת הגמרא אין הדין אמור אלא בתפילין.

שופר של בהמה טמאה

ועי' בר"ן (ר"ה ו, א בדפי הרי"ף) וז"ל ומיהו אע"ג דמסקינן חוץ משל פרה אפשר דדוקא בטהורים, אבל בטמאין לא, דהא אמרינן לא הוכשרו למלאכת שמים אלא של בהמה טהורה בלבד, ושופר מלאכת שמים הוא דהא אמרינן לעיל כיון דלזכרון קאתי כלפנים דמי. ומיהו לאו ראייה גמורה היא דהתם בפ' במה מדליקין משמע דמשכן גופיה לא גמרינן מההיא דלא הוכשרו למלאכת שמים, דהא אמרינן בההיא שמעתא מאי הוי עלה דתחש, לפיכך הדבר צ"ע.

תפירת ס"ת

הרא"ש ובספר התרומה (הובאו ברמ"א יו"ד רעה, ב; רפ, א) התירו לתפור ספר תורה בחוטי משי, ובספר נחל קדומים (להחיד"א) בפרשתינו הביא משו"ת גינת וורדים (או"ח ב, טו) לפרש טעמם שכיון שהמשי אינו בא אלא מריר התולעת ואין לו טעם והרי הוא כעפרא בעלמא, לכך אין במשי חסרון מצד מן המותר בפיו.

אכן במה שנקט שכל שאין בדבר עצמו טעם אין בו משום המותר בפיו, עיין בשו"ת חת"ס (או"ח לט) שהוכיח שאין זה תלוי בהיתר אכילה בפועל אלא אם המין הוא טהור, שהרי שנינו בשבת (קח, א) שמותר

לכתוב תפילין על עור נבילה טהורה, חזינן שאף שבפועל אסור באכילה כיון שהמין טהור מותר, וא"כ הכא נמי גבי משי יש לומר שאסור, שהרי סוף סוף בא מדבר טמא ואף שעכשיו מותר באכילה עדיין נחשב אינו מן המותר בפ"ך.

וכן מבואר בשו"ת נודע ביהודה (תנינא או"ח, ג) שהוכיח מאותה הסוגיא בשבת (שם) ששנינו שתפילין אין נכרכין בשער בהמה טמאה, ואף שאין לשערות לא טעם ולא ריח, מכל מקום אסור משום דהוי מין טמא. וכן הביא שם מהא שאין לתפור ס"ת מגידין של בהמה טמאה ואף שאין הגידין ראויין לאכילה.

ואפשר לומר (כנ"ל) שלמסקנת הגמ' ליכא כלל דין של מן המותר בפ"ך אלא ברצועות של תפילין, וכפי שכתבנו בדעת האבן עזרא. אבל עי' בשו"ת חת"ס (הנ"ל) שכתב שס"ת הוי דבר שבקדושה ולכ"ע בעינן מן המותר בפ"ך, ועי' בנו"ב (הנ"ל) דכל שהוא תורה עצמה יש דין מן המותר בפ"ך, כדכתיב למען תהיה תורת ה' בפ"ך, ועי"ש שתי' שמיירי שצבעו החוטין והוי שינוי, ומשו"ה מותר.

איך הותר תכלת שהוא מן החלזון

בנחל קדומים שם הקשה על הרבינו בחיי איך אפשר להשתמש בתכלת במלאכת המשכן, הלא נעשה מדם החלזון, ואינו מן המותר בפ"ך. ותירץ שם עפ"י דברי הר"ן (שו"ת סימן ע) שהתיר להשחיר מנעלים יחד עם חומץ של יין נסך, וטעמו שאף אם נאמר שחזותא מילתא היא [היינו שמראה חיצוני נחשב דבר ממש הוא, ודנה בזה הגמרא (ב"ק קא, ב) ועיין לקמן] מכל מקום יש להתיר דהוי ליה זה וזה גורם. ובפרי חדש (יו"ד סי' קב) השיג על דבריו דהלא באיסור בעין אין אומרים זה וזה גורם ואם חזותא מילתא היא הרי הוי בעין. וראה שם בנחל קדומים שהביא לתרץ שסוף סוף חזותא הוי איסור קלוש ולכן מותר בזה וזה גורם.

ויישב בזה אף את קושייתו מתכלת, שגם בתכלת יש לומר שאינו אסור משום מן המותר בפ"ך, משום דהוי זה וזה גורם, שמבואר ברמב"ם שבעשיית התכלת מערבים בו עוד סממנים, וכמו שכתב הרמב"ם בהלכות ציצית (ב, ב) וז"ל ונותנין את הדם ליורה ונותנין עמו סממנין כמו הקמוניא וכיוצא בהן כדרך שהצבעין עושין.

אבל יש להעיר על דבריו שהרי רבינו בחיי הקשה על עצמו מתולעת שני, והלא גם בתולעת שני בפשטות עירבו עמו סממנים אחרים כדי לעשות הצבע, ואפ"ה הקשה, הרי שלא סבר שיש כאן היתר של זה וזה גורם. וא"כ הדרא קושיא לדוכתיה לדבריו מדוע הותר תכלת למלאכת המשכן.

ובנחל קדומים שם תירץ עוד, שהתכלת הגיע אתם ממצרים (כמבואר בש"ר פרשה לג), וכיון שהותר כבר לישראל שוב לא נאסר לגבוה. ודבריו מרפסין איגרא, דלכאורה מה בכך שהותר להדיט הלא סוף סוף אינו מן המותר בפ"ך ואיך יותר לגבוה. [ועיין בדבריו שדימה זה להא דתנן במסכת כלאים (ט, א) שצמר גמלים שטרפו עם צמר רחלים מותר לתפרו עם פשתן כיון שנתבטל הצמר רחלים, וה"ה כאן כבר הותר התכלת להדיט, לכן מותר גם לגבוה. ואין לדבריו מובן כלל ועיקר, ששם הרי הצמר כבר נתבטל והוי כמו שאין כאן צמר, ולכן מותר בפשתן. אך כאן איזה ביטול היה במה שהיה מותר להדיט דנימא שהותר לגבוה].

החלזון דג או תולעת

ובנו"ב (תנינא או"ח, ג) רצה להוכיח מזה שאין חסרון בתכלת משום מן המותר בפ"ך, דעל כרחך חזותא לאו מילתא, ועל פי זה דן שם להתיר משיחת רצועות של תפילין בשומן דג טמא [עיין להלן מה שהבאנו בזה].

אלא שכתב דהדבר תלוי אם החלזון שעשו ממנו התכלת בכלל היה טמא, דאפשר שאין כלל בתכלת בעיא של מן המותר בפ"ך, משום שהמין ממנו עשו את התכלת היה דג טהור. דהנה כתב הרמב"ם (ציצית

ב, ב) וז"ל מביאין דם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין התכלת. ואם כן יתכן לומר שדג טהור היה, ומיושבת הקושיא כיצד הותר התכלת למלאכת שמים.

וכן כתב שמשמע מדברי רש"י בסנהדרין (צא, א ד"ה חלזון) ובמגילה (ו, א) שחלזון עולה מן הים, הרי שדג הוא, ואפשר שהיה טהור.

אמנם במנחות (מד, א) פירש רש"י שהחלזון עולה מן הארץ, ואם רמש הארץ הוא ודאי הוא טמא, וכתב שם שמשמעות לשון הגמרא במנחות שם על החלזון שברייתו "דומה לדג", משמע שאינו דג ממש, ואם כן שפיר יש להוכיח ממה שהותר למלאכת המשכן שחזותא לאו מילתא, ולהתיר כן ברצועות תפילין.

ובשו"ת אבני נזר (או"ח, טו) כתב, שבמלאכת המשכן לא היה התכלת מדם חלזון, ורק תכלת של ציצית עשו מן החלזון, ודייק כן בדברי הרמב"ם שבהל' ציצית (שם) כתב שהתכלת באה מדם החלזון, אך בהלכות כלי המקדש (ח, יג) לא הזכיר שהתכלת בא מהחלזון [עיין במל"מ שם שכתב ולא ידעתי למה לא ביאר רבינו שצבע זה צריך שיהיה בדם חלזון, ואף אם ימצא צבע אחר שיהא עינו דומה לעצם השמים פשיטא דלא מהני כיון שאינו מדם חלזון, והגרא"י תמה מנין פשיטא לו כן והלא להיפך משמע מלשון הר"מ בהלכות ציצית שדווקא תכלת האמורה בציצית צריכה להיות מן החלזון]. וביאר שדווקא בציצית שהיא רק מכשירי מצווה הותר לעשותה מן החלזון, אך בגדי כהונה באמת לא עשאו מן החלזון כיון שאינו מן המותר בפ"ך.

דבר איסור לשמן המשחה ולקטורת הסמים

אף בסממני שמן המשחה מצינו לדון משום מן המותר בפ"ך, דהנה אחת מסממני שמן המשחה היה "מור" (שמות ל, כג), וכתב הרמב"ם בהלכות כלי המקדש (א, ג) שהוא הדם הצרור בחיה שבהודו, הידוע לכל שמתבשמים בה בני אדם בכל מקום. והשיג עליו הראב"ד וז"ל א"א אין דעתי מקבלת שיכנסו במעשה הקדש דם שום חיה בעולם, כל שכן דם חיה טמאה. ופירש שמור הוא מין עשב או מין אילן שריחו נודף.

ולכאורה היה מקום לומר דמוכח מכאן שדעת הרמב"ם שאין משום מן המותר בפ"ך במלאכת המשכן, וכפי שרצינו לנקוט לעיל בדעת כמה ראשונים.

אכילת "מוסק"

אך אינו מוכח כלל לומר כן. דהנה נחלקו הראשונים האם מותר לאכול מוסק, שהוא מין בושם המבואר בברכות (מג, א). וכתב הרא"ש (ו, לה) שהמוסק בא מחיה ידועה שיש חטורת בצוארה ומתקבץ שם כעין דם ואח"כ חוזר ונעשה מוסק, והביא שם דהרז"ה היה אוסר לאכול משום חשש איסור דם, אך רבינו יונה נטה להתיר בזה, שאף שמתחילה היה דם, בתר השתא אזלינן. וראיית רבינו יונה ממה שמצינו גבי חתיכת איסור שנפלה לדבש ונימוחה, שמותר לאכול שטבע הדבש הוא שדבר הנופל לתוכו נעשה כמוהו. ולכאורה אף שעתה נעשה דבש הלא מעיקרו היה דבר איסור, ועל כרחך דאזלינן בתר השתא.

אכן הרא"ש כתב שעצם ראייתו מדבש צריכה ראייה, דמנין לנו דבר זה עצמו שדבר איסור שהיה בדבש נהיה מותר. ובמג"א (או"ח רטז, ב) כתב שלכאורה יש להביא ראייה לזה מבכורות (ו, ב) דאיתא שם שלמ"ד שדם נעכר ונעשה חלב חידוש הוא שחלב בהמה מותר, הרי שאף שנשתנה ונעשה חלב מכל מקום חידוש הוא שאינו אסור.

וכתב שאין לומר שכל היתרו של רבינו יונה הוא רק משום דהוי פירשא בעלמא, ולכן הוי מותר שאינו נחשב לאוכל, משא"כ בחלב שאינו פירשא, שהרי רבינו יונה מוכיח מדבש ושם הרי ראויה לאכילה. אלא ע"כ שכוונתו ר"י אינו משום דהוי פירשא ואינו ראויה לאכילה, אלא דהוי פירשא ואינו דם.

ולפי זה נראה לומר שבוודאי בין להרמב"ם ובין להראב"ד יש במקדש לדין מן המותר בפ"ך, אלא שהרמב"ם סבר כשיטת רבינו יונה שהתיר לאכול המוסק, ומה"ט גם מור מותר באכילה.

ואפשר עוד שגם הראב"ד מודה שאין בזה משום מן המותר בפוך, וכל קושייתו על הרמב"ם היא שאין זה ראוי והגון להכניס לעבודת הקודש דבר טמא, וז"ל **אין דעתי מקבלת שיכנסו במעשה הקדש דם שום חיה בעולם, כל שכן דם חיה טמאה**. ומשמע שלא השיג מצד איסור, אלא שאין זה מן הראוי. וכן משמע ממה שמבואר בדבריו גם מחיה טהורה היה בעיא, שכתב כ"ש דם חיה טמאה.

ואם נפרש כן יש ליישב בזה קושיית הנו"ב (שם) על הכס"מ, דבכס"מ תירץ את הרמב"ם מהשגתו של הראב"ד שכיון שנשתנה מצורת דם ונעשה כעפר בעלמא ויש בו ריח טוב למה יגרע. והקשה עליו בנו"ב שאם היינו דנים מצד האיסור של ממשקה ישראל להקריב לגבוה, י"ל שאם אינו ראוי לאכילה אין איסור, אבל לגבי מן המותר בפוך הלא אינו תלוי בראוי לאכילה אלא במין בהמה טהורה או טמאה וכפי שהבאנו לעיל.

אך אם נפרש שכל השגת הראב"ד לא היתה מצד מן המותר בפוך כלל תתיישב קושייתו, שאין קושיית הראב"ד שיש איסור להשתמש במור, אלא שאינו ראוי, ולזה יועיל תירוצו של הכס"מ שאם נעשה פירשא בעלמא למה יגרע.

[ב]

בשאר מצוות

דעת המג"א שדין מן המותר בפוך הוא בכל המצוות

הבאנו דברי הר"ן (ר"ה ו, ב בדפי הרי"ף) מסתפק לומר ששופר של בהמה טמאה לא יהיה כשר לתקיעה כמו שמצינו שלא הוכשר למלאכת המשכן אלא עור בהמה טהורה, וכתב שגם בשופר שייך סברא זו כמו ששינו (שם כו, א) שכיון שלזכרון אתי כלפנים דמי. אלא שהסתפק ששמה אף במלאכת המשכן לא נאמר דין זה למסקנת הגמרא בשבת (כח, ב).

ובשו"ע (או"ח תקפו, א) פסק הרמ"א ששופר מבהמה טמאה פסול. ובמג"א (שם, ג) הביא דברי העולת שבת שסובר שדין זה למסקנת הגמרא שם אינו אלא בתפילין ולא בשאר מצוות, אך במג"א כתב שאפילו הכי יש ללמוד מתפילין לשאר מצוות שהרי שינו בקידושין (לה, א) שהוקשה כל התורה כולה לתפילין, ונמצא שלדעת המג"א דין מן המותר בפוך נאמר בכל המצוות.

ראיות האחרונים החולקים

הנה עיקר לשון הר"ן שהזכיר הטעם בשופר משום דלזכרון אתי, משמע דלא כהמג"א שנקט שאף בשאר מצוות אמרין כן. וכבר עמד בזה בשו"ת חת"ס (הנ"ל). ועוד הוכיח מהא דמבואר במנחות (לט, ב) שהשיראין חייבים בציצית, והשיראים הם ממשי הרי שאפשר לקיים מצות ציצית בבגד משי ואין בזה משום מן המותר בפוך.

ויש לחלק בין שופר לבגד של ציצית, שבשופר קיום המצוה הוא בשופר, אבל בציצית קיום המצוה אינו בבגד אלא בהציציות. אבל מאידך רואים לגבי הידור מצוה, שיש ענין בטלית נאה, לא רק בציציות נאות. וביארו בזה שהבגד נהיה חלק מהמצוה, א"כ שפיר הוכיח החת"ס מבגד של משי.

ביזוי בטלית או בציצית

והנה במנחות (מא, ב) ובשבת (כב, א) נחלקו רב ושמואל אי מתירין ציצית מבגד לבגד או לא, רב אמר אין מתירין ושמואל אמר מתירין. וברש"י ובתוס' במנחות מבואר טעמיה דרב, דאין מתירין משום בזיון דטלית, דמבזה לטלית ראשונה שמבטלה ממצוותה. וז"ל רש"י ד"ה דילמא אי בלאי - הא דקתני שמביא תכלת ממקום אחר ותולה בה ולא חיישין לבזיון דמבזה לה לטלית ראשונה דנתבלה דאין ראויה לציצית קאמר דמתיר ממנה הציצית. ובתוס' ד"ה רב אמר אין מתירין, כתבו ואפי' למ"ד חובת גברא סבר רב דאין

לבטל מצות הטלית כדאשכחן במזוזה בסוף השואל (ב"מ קב, א) שנענש אותו שנטל המזוזה ואף על גב דחובת הדר היא.

ובשאלות (שאלתא קכ"ו) מבואר הטעם משום בזיון דהציצית דמבטל הציצית ממצוותן, יעו"ש שהביא הספק אם מתירין מבגד לבגד ומסביר שהדיון הוא היות ובינתים אין בו מצוה, או דילמא כיון דדעתיה לקושרם בבגד אחר אין כאן בזיון. וכתב הנצי"ב (אות ה) שאם הבזיון מצד הבגד אין הבדל. ותוס' לשיטתם מפרשים שיטת שמואל דאמר מתירין, משום דאע"ג דקסבר חובת טלית היא, כיון דאין לו אלא כדי טלית אחת טוב שיתן באותה שהוא חפץ להתעטף בה ולא דמי למזוזה.

להחליף לציצית יותר יפים

ועיין בפירוש העמק שאלה להנצי"ב (שם) שמביא דברי המג"א (סי' טו, ב) בשם הלבוש, דאם רוצה לעשות ציצית יותר יפים מותר להחליף הישנים, ומוסיף המשנ"ב (ס"ק טו) בשם דה"ח שה"ה כשהם ישנים ומסירים כדי לחדשם. וכתב הנצי"ב דבשלמא לדעת רש"י ותוס' פשוט דמותר כיון דכבוד הטלית הוא שיהיו בו ציציות יפים, אבל לדעת השאלות יש להסתפק, דאפשר דאסור, דמכל מקום מבטל מצוה מציצית הראשונים ומבזה אותן, או אפשר דכיון דלשים ציציות יותר יפים הרי זה מצוה מן התורה, שנאמר זה קלי ואנוהו, טלית נאה וכו', ובזה נכללו ג"כ ציצית נאים, משא"כ בזוי מצוה אע"ג דאבוהון דכולהו דם ואסור מן התורה, שאני התם שהבזיון במצוה שקיים, אבל בציצית כיון שמסירין אין עליהם דין מצוה, א"כ אינו דומה לדם ואינו אסור אלא מדרבנן, וסיים דצ"ע.

טלית נאה או ציצית נאה

בעיקר מחלוקת רש"י והשאלות הנ"ל אם הבזיון מצוה הוא מצד הטלית או מצד הציצית, יתכן לומר שרש"י אזיל לשיטתו. דהרי הזכרנו כבר לדברי הברייתא בגמ' שבת, דתניא זה קלי ואנוהו התנאה לפניו במצות עשה לפניו וכו' וקתני ציצית נאה. והנה ברש"י (ב"ק ט, ב) כשהביא דברי הברייתא הזו הוסיף גם טלית נאה, דבברייתא עצמו אינו מבואר שצריך להדר רק בציצית, ואילו רש"י הוסיף שיש להדר אף את הטלית.

שוב התבוננתי בחת"ס וראיתי שמיירי בציצית עצמם, שכתב שפוטר מינם.

דפנות הסוכה מפיל

ועיין בשו"ת נו"ב (הנ"ל) שהקשה על המג"א ממתני' דסוכה (כג, א) שהפיל כשר לדפנות, ואם איתא הרי אינו מן המותר בפ"ך. [אכן עיין בדפוס מכון ירושלים שהביאו שם מהגהתו בכת"י דשמא דפנות סוכה לא שייך בהם כלל דין מן המותר בפ"ך כיון שבלאו הכי נעשים מעצים ואבנים, ורק שופר ותפילין שכל הווייתן הוא מדברים הראוין לאכילה לכן שייך בהם דין מן המותר בפ"ך].

עטרה לטלית

ובשדי חמד הקשה על המג"א ממה שהביא המג"א עצמו (ח, ו) בשם השל"ה שיש שנוהגים לתת עטרה של משי בציצית, לסימן שאותן ציצית שלפניו יהיו לעולם לפניו, הרי שמשי כשר לטלית של מצוה. אכן נראה שיש לדחות, דאין זה גוף המצוה ולכך אף להמג"א אין בזה משום מן המותר בפ"ך.

משי לתפירת יריעות ס"ת

החת"ס (שם) דן שלפי מה שנפסק ברמ"א (או"ח קנג, כא) שאתנן זונה ומחיר כלב אסורים לצרכי ביהכ"נ כמו שאסורים במקדש, א"כ מדוע לא נאמר שכשם שבמקדש אמרינן שאין להביא אלא מן המותר בפ"ך כן הדין אף בביהכ"נ. ואם נאמר שאין להביא אלא מן המותר בפ"ך אם כן לא מצאנו ידונו ורגלינו בביהכ"נ, שאנחנו משתמשים במשי שבא מן התולעת, והרי רבינו בחיי כתב שלא השתמשו בו למשכן משום מן המותר בפ"ך.

ואף בזה רצה החת"ס לצדד כפי שהבאנו לעיל, שכיון שהדבר תלוי במסקנת הגמרא בשבת (כח, ב) הנ"ל, והר"ן שהבאנו הסתפק אם למסקנא ישנו לדין זה, והרשב"א כתב בשם רבינו האי גאון בוודאי שלמסקנא כל הדין שלא הותר מלאכת שמים לא נאמר אלא לגבי רצועות של תפילין, אם כן ספק דרבנן לקולא ואין לאסור משי בביהכ"נ.

אכן כתב שלכאורה כל זה בביהכ"נ אך בדבר שבקדושה לכאורה אין להתיר לעשותו מדבר שאינו מן המותר בפ"ך, והקשה לפי זה על מה שפסק הרמ"א (יו"ד רעח, ב ורפ, א) שהמנהג הוא לתפור יריעות הס"ת בחוטי משי.

ותירץ החת"ס דאירי בחוטי משי שצבעם ונעשה בהם שינוי שאינו חוזר לברייתו, וכשם שמהני השינוי לגבי גזילה כן מהני להתירו במקדש. ועיין שם בסוף התשובה שהביא מספר בני יונה שאסר לתפור היריעות בחוטי משי מטעם מן המותר בפ"ך, אבל התיר לתפור היריעות לעמודי הספר בחוטי משי, כיון שמעיקר הדין לא צריך לתפרם כלל.

האם מטעם מן המותר בפ"ך צריך שיהיה ראוי לאכילה

בנו"ב (סימן א) דן על אלו המורחים התפילין בטיח ועל ידי זה נתפס השחרות טוב, והשואל צידד לפסול משום הא דשינוי שציפן זהב פסולות (מנחות מב, ב), אכן בנו"ב כתב שציפן זהב הוא רק כשהבית כולו עשוי מזהב.

והנה בטעם בפסול ציפן זהב כתב רש"י במגילה (כד, ב) משום שצריך שיעשה הכל מבהמה טהורה. [אך עיין במנחות (מב, ב) ובסנהדרין (מח, ב) שכתב רש"י טעמים אחרים לפסול בזה]. וכבר תמהו הנו"ב (שם) והגרעק"א (בתוס' רע"א שם) שהיכן נאסר זהב באכילה.

אך בשפת אמת (במגילה שם) כתב שמן המותר פ"ך ממילא משמע דדווקא דבר שראוי לאכילה, וכן צידד לומר בערוך לנר (מכות יא, א), והקשה מדוע הוכשר פשתן לתפור בו תפילין כיון שאינו ראוי לאכילה, אך כתב שזרע פשתן ראוי לאכילה כדמוכח בבא בתרא (צב, א וברשב"ם).

חזותא לאו מילתא היא

ובנידון הנו"ב עיין שם בסוף התשובה שכתב שאם מערבין בטיח עצמות של פיל יש לדון לאוסרו משום מן המותר בפ"ך, אלא אם כן נאמר שחזותא לאו מילתא היא, [וכפי שהבאנו לעיל מה שרצה להוכיח בזה מתכלת], ונוטה להחמיר.

ובאמת מדברי רבינו בח"י שהבאנו בתחילת דברינו מוכח שגם בחזותא כגון צבע הבא מן התולעת אסור משום מן המותר בפ"ך.

ויש לתמוה על החת"ס (יו"ד רעו) שהביא דברי רבינו בח"י שיש במשי משום מן המותר בפ"ך, והקשה כיצד היה מותר תולעת שני שהוא דם התולעת, ותירץ שחזותא לאו מילתא היא. ודבריו תמוהים שרבינו בח"י עצמו הקשה כן ותירץ שהצבע בא מן הגרגרים, ומבואר שנקט שיש איסור מן המותר בפ"ך אף בחזותא. [וגם לא מצינו לאף אחד מן המפרשים שהבאנו בתחילת דברינו לפרש שתולעת שני הוא צבע מדם התולעת], וצ"ע.

ועיין בנו"ב (תנינא ג) בתשובה מבנו שהביא ספיקו של אביו הנ"ל בטיח שמעורב בו עצמות פיל, ודן בזה בדברי שו"ת הר"ן (סימן ע) והפר"ח (יו"ד קב) שהבאנו לעיל לענין השחרת רצועות בין נסך, והסיק שכיון שבבבא קמא (קא, א) לא נפשט הספק אם חזותא מילתא היא, יש להחמיר בדאורייתא (וזה דלא כמו שהסתפק בפרי מגדים בפתיחה להלכות תפילין האם דין מן המותר בפ"ך ברצועות של תפילין הוא מן התורה או אינו אלא מדרבנן).

משיחת תפילין בשומן עור טמא

הבאנו לעיל מה שדן בשו"ת נוד"ב (הנ"ל) אם מותר למשוך את רצועות התפילין בשומן דג טמא. ועיין שם שרצה להתיר בזה עפ"י המדרש (ילקוט פ' בא קפז) שבזכות ולכל בני" לא יחרץ כלב לשונו זכו הכלבים שמצואתם יעבדו עורות לתפילין, א"כ ה"ה שומן של דג טמא.

ועיין שם בהגהה מכת"י שאין לדחות משום שהוי פירשא בעלמא, שאינו תלוי בהיתר בפועל אלא במין טהור. והיינו כדברי החת"ס (או"ח לט) שהבאנו לעיל שלענין מן המותר בפ"ך הדבר תלוי בהמין, ולא בהיתר אכילה בפועל.

אך כתב לדחות ראייתו ששאני עיבוד שלא נשאר מן הצואה בהעורות, משא"כ במשיחת הרצועות בשומן של הדג, ועי"ש מה שהביא להשיג בזה בסוף התשובה שאף בעיבוד חשיב שהצואה נשארת בעור.

שמן האסור באכילה לנר שבת וחנוכה

בהגהות מהר"ץ חיות בשבת (כא, א) דן על הא דאיתא שם ששמנים ופתילות שמותר להדליק בהם בשבת מותר להדליק בהם בחנוכה, שהרי לשמואל שם שמן קיק הוא שמן הנעשה מעוף הנקרא קיק, והרי בחולין (סג, א) נחשב קיק בין העופות הטמאים וא"כ אינו מן המותר בפ"ך, ואיך מדליקין בו נרות חנוכה. ורצה להוכיח דלא כהמג"א שלא נאמר דין מן המותר בפ"ך אלא בתשמישי קדושה ולא בתשמישי מצוה.

אכן ראיתי בשדי חמד שהביא בשם שו"ת בית יצחק (יו"ד קמה) שהטעם שמותר להדליק נר חנוכה בשמן שיש בו תערובת של שומן חזיר, הוא משום שלא אמרין מן המותר בפ"ך בדבר העומד לשריפה, דאין כאן בזיון למלאכת שמים. והוכיח כן מהא דשנינו בירושלמי בסוטה (ב, ד) שאין כותבין מגילת סוטה על עור בהמה טמאה, שמא לא תשתה ונמצא השם גנוז בעור בהמה טמאה. משמע שאם היתה שותה אין בזה בזיון. ויש להוסיף בזה דמשמע בכמה מקומות שלכתיבת פרשת סוטה דינים מסוימים של כתיבת סת"ם, ואם כן לכאורה עיקר הדין דמן המותר בפ"ך שייך כאן, אלא על כרחך שלגבי דבר העומד לאיבוד אין את הדין של מן המותר בפ"ך.

ולפי"ז כתב בשדי חמד לדחות ראיית המהר"ץ חיות משמן קיק, דשאני התם דהשמן לשריפה עומד, אבל בעלמא יש לומר כהמגן אברהם דבכל מצוה בעינן מן המותר בפ"ך.